

A NATURA ÉS A IUS NATURALE JELENTŐSÉGE A RÓMAI JOG FORRÁSAIBAN

ERDŐDY János*

1. Bevezető gondolatok

Ferenc pápa a *Laudato Si'* kezdetű enciklikájában¹ idézi Boldog VI. Pál pápának az ENSZ Élelmzésügyi és Mezőgazdasági Szervezete előtt mondott szavait: „ha a legrendkívülibb tudományos eredmények, a leglenyűgözőbb technikai vívmányok és a legsodálatosabb gazdasági növekedés nem járnak együtt valódi szociális és erkölcsi fejlődéssel, akkor ezek végül az ember ellen fordulnak”.² Szent II. János Pál pápa az emberi fejlődéssel szemben támasztandó követelményként fogalmazza, hogy „figyelembe kell vennie minden létezőnek a természetét és kölcsönös kapcsolódását a dolgok rendjében, a kozmoszban”.³ Erre reflektálva, Ferenc pápa ezt világunk aktuális helyzetének alakulására tekintettel úgy fogalmazza újra, hogy elsősorban a valódi emberi haladás erkölcsi jellegét helyezi előtérbe, amely az emberi személy tiszteletén túlmenően a természeti világra is figyelemmel van. Ebből vonja le következtetésként, hogy az ember valóságátalakító képessége mindig és mindenkor isteni adományozásból kell, hogy eredjen.⁴ Látható, hogy a pápai megnyilatkozásokban is fontos helyet foglal el a természeti világ, a *natura* kérdése, amelyre Kuminetz professzor úr is utalt több alkalommal. A jelen

* Egyetemi docens, PPKE JÁK.

¹ Magyarul ld. *Ferenc pápa Laudato Si' kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról*. Róma, 2015. jún. 18. Fordította Tózsér Endre SP. Budapest, Szent István Társulat, 2015. 8A továbbiakban: LS.)

² Vö. LS 4. pont.

³ Vö. II. JÁNOS Pál pápa: *Centesimus annus kezdetű enciklikája a Rerum Novarum enciklika kibocsátásának századik évfordulója alkalmából*. Róma, 1991. május 1. 37. pont.

⁴ Ld. LS 5. pont: „verus humanus progressus morali indole praestat atque secum fert integram personae humanae observantiam, sed etiam naturali mundo vacare debet [...] [i]taque realitatis commutandae hominis facultas progredi debet supra fundamentum primigeniae rerum donationis, a Deo tributae”.

tanulmány a *natura* és a *ius naturale* római jogi fogalmainak rövid áttekintését igyekszik adni, amelyet tisztelettel ajánlok Kuminetz professzor úrnak.

2. A *natura* fogalma a modern romanista irodalomban

A kiváló olasz romanista, Mario Bretone a jog megalapozásáról szóló monográfiájában⁵ egy teljes fejezetben foglalkozott a *natura* római jogi forrásokban betöltött szerepével. A kiváló olasz romanista ennek kapcsán elvi jelleggel hangsúlyozta: „La natura, orientate in senso finalistico, reca un progetto dentro di sé. Siamo noi a ignorarlo nel caso concreto, e perciò ricorriamo a qualche calcolo o ipotesi”.⁶

A fenti gondolatmenet kapcsán érdemes világosan látni, hogy az ókori ember tudatában kellett, hogy legyen annak, hogy mi az ő saját helye az őt körülvevő világban. Érthető módon, hiszen a természet minduntalan az ember fölé magasodott: mint Bretone rámutat, a természet nem ritkán állított az ókori ember elé szokatlan jelenségeket, entitásokat, mint amilyen például egy földrengés vagy egy torzszülött gyermek.⁷

Ezen a ponton jól megragadható Bretone érvelésében az implicite meghatározott kiindulási pont. Az olasz romanista a mai kor emberének szemszögéből vizsgálja a természet és az ember kapcsolatát. Állításai mögött felsejlik a gondolat: milyen jó is a mai kor emberének, akinek a modern természettudományos eredmények révén lehetősége nyílik arra, hogy önmagát, önnön létét függetleníse a természettől. Ezzel Bretone kimondatlanul ugyan, mégis idealizálja a „modern” kor emberképét. Egy olyan embert állít a középpontba, amelynek egyik fő törekvése a természettől függetlenedésben ölt testet. A mindennapok valóságában azonban nem ritkán tapasztaljuk azt, hogy ennek égisze alatt sok esetben csupán a természettől való elhamarkodott eltávolodásra futja.

3. A *natura* és a *ius naturale* témakörének aktualitása

A természettől való eltávolodás tendenciája mára egyértelműen érezhető a műszaki- és természettudományos vívmányok kapcsán. Kurrens témaként jelent-

⁵ Mario BRESTONE: *I fondamenti del diritto romano. Le cose e la natura*. Roma, Editori Lateranza, 32001.

⁶ BRESTONE i. m. 121.

⁷ Vö. BRESTONE i. m. 114–116.

kezik, és az egyetemi oktatás mindennapjaiban is szembesülünk az információs technológiák, különösen a mesterséges intelligencia jelentette kihívásokkal. Hasonló kihívásokkal találkozhatunk a modern csillagászat, orvostudomány, géntechnológia, virológia stb. területén is. A jelentkező kihívások mindegyikére igaz, hogy a vitathatatlanul kimagasló tudományos eredmények ünneplése során elfeledkezünk arról, amit Szent II. János Pál megfogalmazott a *Centesimus annus*-ban: a természeti törvényekre figyelemmel lévő alkotó emberi tevékenység isteni adomány. Ünnepeljük, hogy legyőzünk bizonyos betegségeket, növeljük a várható élettartamot, a James Webb űrtávcsővel messzebbre látunk és aprólékosabb képet kapunk az univerzumról, mint eddig bármikor – és a sort még lehetne folytatni. Ennek során azonban gyakorta elfelejtjük, hogy minden felfedezésünk, eredményünk a természet törvényszerűségeinek alávett. Ezek a törvényszerűségek pedig a világ teremtett voltából következnek.⁸

3.1. A Bundestag előtt mondott pápai beszéd

Bretoné fenti gondolatmenete eredetileg 1998-ból származik. XVI. Benedek pápa a német Bundestag előtt 2011. szeptember 22-én mondott beszédében ugyanerre a kérdéskörre utalt, amikor így fogalmazott „[a]bban a történelmi pillanatban, amikor az ember ölébe hull a hatalom, amely addig elképzelhetetlen volt számára, ez a feladat különösen sürgetővé válik. Az ember képes elpusztítani a világot. Önmaga manipulálására is képes. Úgyszólván képes arra, hogy embert alkosson, és hogy bizonyos embereket kizárjon az emberek sorából”.⁹ Témakörét tekintve a Szentatya itt a ‘helyes’ felismerését, valamint az ezzel a felismeréssel összefüggő csapdák kérdését járta körül. Ezt alátámasztandó hivatkozott a XX. századi történelem néhány örök mementójára.¹⁰

⁸ A természetre utalás itt semmiképpen sem a spinozai értelemben vett panteista *Deus sive natura* gondolatát jelenti. Ehhez ld. részletesebben, irodalommal: János FRIVALDSZKY: Law, Justice, and Charity in the Encyclical Letter Caritas in Veritate. *Iustum Aequum Salutare*, 2020/1. 31.

⁹ Vö. Wolfgang WALDSTEIN: *A szívébe írva. A természetjog mint az emberi társadalom alapja*. Szerkesztette: EL BEHEIRI Nadja. Fordította: ERDŐDY János – RADVÁNYI Anna. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 131. Az eredeti német szöveg így hangzik: „In einer historischen Stunde, in der dem Menschen Macht zugefallen ist, die bisher nicht vorstellbar war, wird diese Aufgabe besonders dringlich. Der Mensch kann die Welt zerstören. Er kann sich selbst manipulieren. Er kann sozusagen Menschen machen und Menschen vom Menschsein ausschließen”.

¹⁰ A pápai beszéd kapcsán ld. különösen: Nadja EL BEHEIRI: Die Suche nach Entscheidungsgrundlagen. Reflexionen von Josph Ratzinger/Benedikt XVI. und Wolfgang Waldstein zur Naturrechtsfrage. *Pázmány Law Review*, II. (2014) 29–38.; EL BEHEIRI Nadja:

3.2. Szent Ágoston és Cicero érvelése

Az érvelés retorikai kiindulópontja Szent Ágoston *De civitate Dei* című művéből származik. A pápa hangsúlyozza, hogy a siker kísértést is jelenthet, amely akár az igazságosság lerombolásához is vezethet. A hivatkozott ágostoni szöveg éppen arról szól, hogy mi történik akkor, ha az emberi közösségekből kivonjuk az igazságosságot.

De civ. Dei 4, 4, 1

Remota itaque iustitia quid sunt regna nisi magna latrocinia? quia et latrocinia quid sunt nisi parva regna? Manus et ipsa hominum est, imperio principis regitur, pacto societatis astringitur, placiti lege praeda dividitur.

Az ágostoni szöveg lényegében egy költői kérdés. Az egyházatya azt a kérdést járja körül, hogy mi történik az emberi közösségekkel akkor, ha kiiktatjuk az igazságosságot. Állítása szerint ekkor előáll az a helyzet, hogy a királyságok nagy rablóbandákká válnak. Ezt követően megfordítja a kérdést, mondván: mik maguk a rablóbandák, ha nem kis királyságok? A megfogalmazott párhuzamot azzal támasztja alá, hogy mind a bandát, mind pedig a királyságot emberek alkotják. Ezen túlmenően van egy uralkodó, illetve vezetői tekintély, ami irányítja őket, továbbá a résztvevőket megállapodás köti össze. Végül pedig rámutat arra is, hogy az elosztás is normatív alapon történik.

A tartalmi ismertetést követően érdemes röviden utalni a szöveg interpretációiban fellelhető a terminológiai egyenetlenségekre. Az eredeti latin szövegben a *iustitia* szó szerepel; amíg a pápai beszéd eredeti német változatában a „Recht” kifejezés jelenik meg, hasonlóan a *De civitate Dei* magyar fordításához, amelyben az idézett szöveghelyen a „jog” fordulat található. Ehhez képest az ágostoni textus angol változatban a fordító a „justice” kifejezéssel adja vissza a latin „*iustitia*” terminust.¹¹ Érdekes lenne kideríteni a fordítások ilyen sokféleségének okait, szerencsére a szöveg latin eredetije kéznél van, így egyszerűen és kényelmesebben támaszkodhatunk rá.

A jogállam alapjai és az igazság: XVI. Benedek a német parlamentben. In: HALUSTYIK Anna – KLIČSU László (szerk.): *Cooperatrici veritatis. Ünnepi kötet Tersztyánszkné Vasadi Éva 80. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2015. 178–185.; Nadja EL BEHEIRI: Benedicto XVI. y Álvaro D’Ors sobre el derecho natural. *Persona y Derecho*, LXXIV/1. (2016) 253–272.

¹¹ SZENT ÁGOSTON: *The City of God against the Pagans*. Fordította R. W. DYSON. New York, Cambridge University Press, 1998.

Második lépésként sokkal érdekesebb választás lenne Szent Ágoston szövegét összehasonlítani Cicerónak a *De re publica* egyik részletével.

Cic. de re publ. 1, 39

Est igitur, inquit Africanus, res publica res populi, populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus.

Cicero ebben a szövegben Scipio Africanust megszólaltatva elmélkedik a *res publicá*ról. Azt állítja, hogy a *res publica* a nép ügye (*res populi*). A *populus* nem egy akármilyen módon összeverődött embergyülekezet, hanem egy sokaság társulása, amelyet jogi megállapodás (*iuris consensus*) fűz össze, és egy közös(ségi) előnyre (*utilitas communionis*) irányul.

A bemutatott textus könnyen párhuzamba állítható az előbbieken röviden elemzett ágostoni szövegrészlettel. A két szöveg nyilvánvaló tartalmi hasonlóságát tüzetesebben megvizsgálva arra a megállapításra juthatunk, hogy a szövegek témája közös: mindkettő az állam államiságával foglalkozik. Ugyanakkor érdemes felfigyelni arra, hogy a „Mi teszi állammá az államot?” kérdést két különböző oldalról közelíti meg. Cicero a *res publicára* összpontosítva korának retorikai modelljét követi, amikor *quid-est* definíciót ad: *res publica res populi*. Ezzel a meghatározással a *res publica* és a *res populi* közé egyenlőséget tesz. Ez azért jelentős, mert ezáltal a hangsúly már a *populus* fogalmára helyeződik át. Azt a kérdést pedig, hogy mi is valójában a *populus*, már nem *quid-est* definícióval válaszolja meg, hanem az *argumentum a contrario* eszközével élve azt járja körül, hogy mi az, amit biztosan nem tekintünk *populus*nak. Erre mondja, hogy *hominum coetus quoquo modo congregatus*: az emberek bármilyen módon kialakult társulása. Miután ezt a lehatárolást megtette, igyekszik felsorolni a *populus* alapvető ismérveit. Ezek az ismérvek a *iuris consensus* és az *utilitas communionis* lesznek. A *iuris consensu* kifejezés *ablativus*ban áll, és egy célt fejez ki, ami az *utilitas communionis* mint az egyesülés végső hozadéka. A cicerói szöveg értelme tehát, hogy az emberek bármiféle gyülekezete, egyesülése akkor tekinthető államnak, ha az embereket jog jellegű megállapodás köti össze, egy közös vagy közösségi cél elérése érdekében.

Szent Ágoston szövege a másik irányból indítja a vizsgálódást. A *latrociniumot*, a rablóbandát helyezi a középpontba.¹² A *iustitia* az az összetevő, aminek hiányában nem beszélhetünk királyságokról, mert azok igazságosság

¹² Vö. *Oxford Latin Dictionary*. Oxford, Clarendon Press, 1968. s. h. v.

nélkül nem többek rablóbandáknál. A hippói püspök azt állítja, hogy a külső szemlélő számára látszólag nincs különbség a *regna* és a *latrocinia* között, hiszen mindkettőt emberek alkotják (*manus et ipsa hominum est*), és mindkettőt egy vezető, egy uralkodó hatalma irányítja (*imperio principis regitur*). Mindkettőre igaz, hogy tagjait társulási szerződés (*pacto societatis astringitur*) köti össze. Jelentős szerepet játszik még a *lex* az emberi társulásokban, azzal a megjegyzéssel azonban, hogy a *latrocinia* esetében a zsákmány felosztásának alapjául szolgál (*placiti lege praeda dividitur*).

Három pillér maradt, amelyeket alaposan meg kell vizsgálni, és amelyek összekapcsolódnak: a *populus*, a *iustitia* és az *utilitas communionis*. Az ezeket összekötő kapocs a *iuris consensus*, amelynek tartalma mindenki számára világos volt. Ez tartalmazta a *ius civile-t*, a *ius gentiumot* és a *ius naturale-t* – a *ius*¹³ rétegeit a római gondolkodásban.¹⁴

Nagy lenne a kísértés, hogy mindhárom réteggel foglalkozunk, azonban koncentrálnunk kell, és kizárólag a *ius naturale* vizsgálatára kell összpontosítanunk. Őszentsége Szent Pált idézte a Rómaiakhoz írt leveléből: „Amikor a pogányok, akik nem rendelkeznek a törvénnyel [Izrael Tórájával], természetükénél fogva azt teszik, amit a törvény megkövetel, törvényt jelentenek maguknak [...] megmutatják, hogy amit a törvény megkövetel, az a szívükbe van írva, miközben a lelkiismeretük is tanúskodik [...]” (Róm 2,14f).

Ha ezt a megfogalmazást összevetjük a *ius naturale* római körülírásával, bizonyára furcsa megállapításokra jutunk.

3.3. A *ius naturale* kérdésköre

A *ius naturale-ra* való hivatkozások a római jog forrásaiban akár két részre is oszthatók. Egyrészt meg kell említeni azokat az idézeteket, ahol a *ius naturale* magyarázó vagy példálózó eszközként szerepel. Másrészt vannak olyan esetek,

¹³ Ami a jog vagy jog helyett a *ius használatát illeti*, elég, ha csak Max Kaser híres művének címére utalunk: Das altrömische *ius* – amelynek már a címe is arra utal, hogy a *ius* és a *Recht* között számos különbség van.

¹⁴ Vö. Ulp. D. 1, 1, 1, 2 (1 inst.): „[...] *Privatum ius tripertitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus*”. Ehhez ld. Wolfgang WALDSTEIN: *Ius naturale im nachklassischen Recht und bei Justinian*. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, CXI (1994) 7–9., 32., 39–41. irodalommal; Wolfgang WALDSTEIN: «*Ius naturale*» nel diritto romano postclassico e in Giustiniano. In: Umberto VINCENZI (a cura di): *Saggi sul diritto non scritto*. Padova, CEDAM, 2002. 216–217., 260., 272–273.

ahol a *ius naturale*-t meghatározzák vagy körülírják. E tekintetben elég, ha a következő szövegekre hivatkozunk:

Ulp. D. 1, 1, 1, 1, 3 (1 inst.) = Inst. 1, 2

Ius naturale est quod natura omnia animalia docuit. Nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium, quae in caelo, quae in terra, quae in mari nascuntur.

A *ius naturale* témája mindig és minden korban érdekes volt, amely téma számos vitát generált.¹⁵ Ezek a viták részben abból eredtek, hogy a számszerűen nem sok, tartalmilag azonban sokféle primér forráshoz kapcsolódó másodlagos irodalom jelentős mennyiségű, és a szerzők többsége mind-mind sajátos értelmezési irányt képvisel.

¹⁵ A kortárs szakirodalomból a teljesség igénye nélkül említhető művek a következők: Felix SENN: De la distinction du *ius naturale* et du *ius gentium*. In: Felix SENN (ed.): *De la justice et du droit*. Paris, Sirey, 1927. 57–87.; Carlo A. MASCHI: *La concezione naturalistica del diritto e degli istituti giuridici romani*. (Pubblicazioni della Università Cattolica del Sacro Cuore, Serie 2, Scienze giuridiche 53.) Milano, Società Editrice „Vita e Pensiero”, 1937. ; René VOGGENSPERGER: *Der Begriff des ius naturale im römischen Recht*. (Basler Studien zur Rechtswissenschaft, Heft 32.) Basel, Helbing & Lichtenhahn, 1952.; Ernst Lévy: *Natural Law in Roman Thought*. In: Wolfgang KUNKEL (hrsg.): *Gesammelte Schriften I*. Köln–Graz, Verlag Böhlau, 1963. 3–20.; Franz HORAK: *Rationes decidendi. Entscheidungsbegründungen bei den älteren Juristen bis Labeo*. (Studien zur Rechts-, Wirtschafts- und Kulturgeschichte 5.) Aalen, Scientia Verlag, 1969.; Theo MAYER-MALY: *Romanistisches über die Stellung der Natur der Sache zwischen Sein und Sollen*. In: N. N. (a cura di): *Studi in onore di Edoardo Volterra*. Milano, Giuffrè, 1971. 114–124.; Wolfgang WALDSTEIN: *Entscheidungsgrundlagen der klassischen römischen Juristen*. In: Hildegard TEMPORINI – Wolfgang HAASE (hrsg.): *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*. II, 15. Berlin–New York, 1976. 3–100.; Franz WIEACKER: *Offene Wertungen bei den römischen Juristen*. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, XCIV (1977) 1–42.; Mario BRETONE: *Tecniche e ideologie dei giuristi romani*. Napoli, Ed. Scientifiche Italiane, 1982.; Laurens WINKEL: *Die stoische οἰκείωσις-Lehre und Ulpian's Definition der Gerechtigkeit*. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, CL (1988) 669–679.; Theo MAYER-MALY: *Juristische Reflexionen über ius I*. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, CVII (2000) 1–29.; Reginaldo PIZZORNI: *Il diritto naturale dalle origini a S. Tommaso d'Aquino*. Bologna, 2000.; János FRIVALDSZKY: *Természetjog – eszmetörténet*. Budapest, Szent István Társulat, 2001.; Wolfgang WALDSTEIN: *Teoria generale del diritto. Dall'antichità ad oggi*. Pontificia Università Lateranense, 2001.; Lorena ATZERI: *Natura e ius naturale fra tradizione interna ed esterna al Corpus Iuris giustiniano*. In: Dario MANTOVANI – Aldo SCHIAVONE (a cura di): *Testi e problemi del giusnaturalismo romano*. Pavia, IUSS Press, 2007. 715–758.; Tony HONORÉ: *Ulpian, Natural Law and Stoic Influence*. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, LXXVIII (2010) 199–208.; Marko PETRAK: *Plato and Ulpian's praecepta iuris*. *Fundamina*, XX (2014) 694–701.; Nadja EL BEHEIRI: *Die Rechtstraditionen Europas und das Naturrecht*. In: Stephan Otto HORN – Wolfram SCHMIDT (hrsg.): *Hoffnung und Auftrag. Die Reden Benedikts XVI. zur Politik Freiburg im Breisgau*. Herder, 2017. 90–106.; János ERDŐDY: *Understanding the Concept of ius naturale in Ancient Roman Law*. *Journal on European History of Law*, Vol. IX., N. 1. (2018) 178–182.

A római gondolkodásban a *ius* mindannak a normatív kifejezése, amit az ember a környező világ rendjéből, a *natura* szabályszerűségéből képes meríteni. A *natura* vizsgálatával összefüggésben a szekundér irodalomban minduntalan beleütközünk a *ius naturale* témakörébe is. A *natura* és *ius naturale* közötti kapcsolat első tekintetre is nyilvánvaló. Az egyik érezhetően faktikus, a másik nyilvánvalóan normatív jellegű, és az is vitán felül áll már első látásra is, hogy a *ius* lesz a döntő *differentia specifica*. A korabeli római felfogás egyértelmű újdonsága, hogy a *ius* lehetett alkotott is, így a *ius naturale* logikusan mindannak a normatív kifejeződése lesz, amit az ember a *natura* rendjéből és szabályosságából felfogni képes.¹⁶

Ez utóbbi állítás, tudniillik, hogy a *ius* a római felismerés szerint alkotott is lehet, érdemel még néhány szót. Hiszen az állításban szereplő „is” szócska lesz éppen az a momentum, amelyben a legjobban megragadható a *ius naturale* körül forgó vita lényege. Mindössze a kortárs szakirodalom vizsgálata nyomán könnyen juthatunk arra a megállapításra, hogy vannak egyfelől olyan szerzők, akik azt vallják, hogy a *ius naturale* létezik; mi több, mint létező *ius* felette áll a *ius civile*, *ius gentium*, *ius praetorium* szabályainak, illetve általában minden egyéb más, ember által alkotott normának. Másként kifejezve a *ius naturale* normái tartalmi szempontból minden egyéb norma zsinórmértékéül szolgálnak. Az ebbe a csoportba sorolható szerzők számára magától értődő a fenti állításban szereplő „is” szó. A szekundér gondolkodók másik csoportjába tartozók úgy vélik, hogy a *ius naturale* nem létezik; ez pusztán egy tantétel.¹⁷

¹⁶ Ennek jó példaként szolgálhat a XII táblás törvény szabályainak sztratigráfiai elemzése, amelynek köszönhetően a törvényben törzsi, szakrális és jogalkotási normák különíthetők el egymástól. Vö. ZLINSZKY János: *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1996. 110–113. A jogalkotási normák, amelyek megjelenési formája a *lex* volt, az ősi Rómában az új életforma szükségletei nyomán jelentek meg; az érvényesülés biztosítéka az állami tekintély volt, amely a magisztrátusok kezdetben katonai jellegű hatalmából eredt. Az ősi római állam magánfelek magánviszonyaiba csak végszükség esetén avatkozott be, akkor, amikor a belső, társadalmi béke megóvása ezt megkívánta. Mindennek oka az volt, hogy az állami hatalomgyakorlás háttérben nem állt hosszú időre visszavezethető szokás, így csupán az önkéntes alávetés, illetve a szakrális megerősítés maradt. Utóbbi nyomaival Róma első törvényeiben többször találkozunk. A belső béke törvényi megőrzésének két jó példája a peres útra kötelezés, valamint a *parricidium* szabályozása. A témához részletesen ld. Franz WIEACKER: *Römische Rechtsgeschichte*. Handbuch der Altertumswissenschaft, Abteilung 10, Rechtsgeschichte des Altertums 3,1,1.) München, C. H. Beck, 1988.; WIEACKER (1977) i. m. *passim*; ZLINSZKY (1996) i. m. 127–130.

¹⁷ Ennek jó példája a nemzetközi szakirodalomban Max KASER: *Das römische Privatrecht*. (Bd. 1. Handbuch der Altertumswissenschaft.) München, C. H. Beck, ²1971. 183., aki szerint „[e]in bloßer Schulbegriff ohne höhere systematische Bedeutung ist auch *ius naturale*”. A hazai szakirodalomban lényegileg egyezően MOLNÁR Imre – JAKAB Éva: *Római jog*. Szeged, 2015. 34.

Ők a hatályos joghoz hasonlóan a római *iust* is a szuverén parancsaként fogják fel, amellyel szemben megelégednek a formális legalitás-konceptió alapján álló minimum-elvárások teljesülésével. Jóllehet csábító törekvés „igazságot tenni” a két álláspont között, mégis ezt a véleménykülönbséget célszerűbbnek látszik feloldani ahelyett, hogy a kérdés (nyilvánvalóan lehetetlen) megoldására törekednénk.¹⁸ A fentiekből remélhetően kitűnik, hogy jelen sorok szerzője az elsőként bemutatott szerzői csoport véleményével ért egyet. A *ius naturale* létének és tartalmának minden ember alkotta norma alá van vetve.

A teljesség kedvéért csak jelezzük, hogy a *ius naturalé*val foglalkozó primér források első csoportja kapcsán, vagyis ahol a *ius naturale* magyarázó eszközként merül fel, elegendő azokra a szövegekre gondolni, amelyekben a „*iure naturali*” fordulat szerepel.¹⁹

4. Összefoglaló megfontolások

Végezetül érdemes tételesen átgondolni a *natura* és a *ius naturale* fogalmából eredeztethető következtetéseket. Az Ulpianus által adott körülírás elsősorban a *ius naturale* jogi fogalmát jelzi: a természettel való kapcsolata, amely a pápai tanításokban is több alkalommal visszatérő elem, eredendően a *iusra* nézve érvényesül. Voggerspenger megállapításához²⁰ csatlakozva megállapítható, hogy Ulpianus munkássága azért fontos számunkra több mint kétezer év távlatából is, mert a remekjogász törekvése, hogy a *natura* és a *ius naturale* fogalmának összekapcsolásával a természetjogi gondolkodást a *ius* rangjára emelje. A címben is jelzett két fogalom római jogi jelentősége pontosabban abban érhető tetten, amit a pápai tanítás is megfogalmazott: az emberi alkotások, így tehát a pozitív jog is, figyelemmel kell, hogy legyen a természeti világra, a minket körülvevő létezők természetére.

¹⁸ A társadalomtudományok, így a jogtudomány „puha tudomány” jellegéből adódóan kevésbé tűnik előremutatónak egy olyan törekvés, amely a kétféle nézet rangsorolását tűzné maga elé célul. A két paradigma megfér egymás mellett; a nézetkülönbség létét tudomásul kell venni. Ehhez ld. pl. Tony BECHER – Paul TROWLER: *Academic Tribes and Territories. Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines*. Society for Research into Higher Education and Open University Press imprint. Buckingham, Open University Press, ²2001. 33–36.

¹⁹ Vö. Ulp. D. 1, 1, 4 (1 inst.); Marci. D. 1, 8, 2, 1 (3 inst.); Flor. D. 1, 8, 3 (6 inst.); Tryph. D. 12, 6, 64 (7 disp.); Mod. D. 38, 10, 4, 2 (12 pand.); Gai. D. 43, 18, 2 (25 ad ed. provinc.); Licin. D. 44, 7, 58 (8 reg.); Ulp. D. 50, 17, 32 (43 ad Sab.).

²⁰ Ld. részletesen VOGGENSPERGER i. m. 77.

